

Мирко Станимировић

Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија

e-mail: mirko.stanimirovic@gaf.ni.ac.rs

Марко Дабић

Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија

e-mail: markodab@yahoo.com

ЛИТУРГИЈСКА ФУНКЦИЈА У АРХИТЕКТУРИ СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ ХРАМА

Апстракт: Рад се бави анализом литургијске функције у архитектури српског православног храма на примеру цркве у манастиру Светог Јована Богослова, недалеко од села Поганово. Резултати овог истраживања коришћени су са циљем расветљавања основних и обавезних делова храма, у архитектонском и теолошком смислу. Циљ рада је дефинисање теолошког програма српског православног храма проистеклог из анализе литургијског процеса. Архитектонски и теолошки поглед на српски православни храм се спајају у истраживању функције, која се огледа у спољашњем и унутрашњем поретку објекта. Са циљем унапређења односа пројектант – наручилац, питања архитектонске форме, стила и традиције су намерно изостављена из оквира рада. Потребна дефинисања неопходног литургијског простора препозната је на обе стране, као и намера да се тема шири и унапређује.

Кључне речи: Поганово, Свети Јован Богослов, црква, литургијска функција, архитектура, теолошки програм храма.

Архитектонска Ерминија из угла архитекте

На почетку процеса пројектовања српског православног храма архитект успоставља специфичан однос са градитељским наслеђем. Проучавање примера који одговарају задатку условљавају враћање на корене српске средњовековне државе. Надахнут примерима сакралне архитектуре средњег века, пројектант у себи склапа модел храма, који представља оовремени (могући) начин решавања задатка. Углавном, на архитектонску идеју утичу програм (човекове потребе и пројектни задатак), место (природни и створени услови) и време (друштвено-културолошки и техничко-технолошки услови). Непрестано сећање на форму храма и специфични услови задатка стварају одређену емоционалну напетост пројектанта. Баш такви осећаји су и неопходни архитектури. Не улазећи у суштину ове уметности и вештине, намера овог рада је да истакне посебност сакралне архитектуре и отвори више питања: Како пројектовати цркву? Која правила треба применити? Како користити традицију? Ко треба да пројектује цркву? Шта је суштина цркве? Циљ рада је дефинисање теолошког програма српског православног храма проистеклог из сарадње теолога и архитеката.

У овом процесу архитектама заправо *смета* постојање објекта за које се и не може рећи да припадају архитектури, а самим тим ни подсећању на традицију. Неспретно архитектонско решење, чак и кад садржи градитељске рецепте из наше богате прошлости, у ствари је у супротности са чувањем наслеђа. Са друге стране, у теолошком смислу, постоје примери *пристојне* архитектуре, са неадекватним односом према литургији, живопису, појању и самој теологији. Спајање ова два погледа на храм могуће је једино у стварању новог *фокуса*, који у себи поштује односе храм–наручилац–архитект–друштво. Истраживање литургијске функције храма потребно је архитектама да би разумели облик храма у теолошком смислу. Проучавање одређених архитектонских стилова и свест о опасности коју носи наивно коришћење традиционалних цитата, потребно је наручиоцима, јер архитектура средњег века захтева знање посматрача и његову спремност да је прихвати онакву каква јесте. Иако је постојало неколико покушаја да се помире захтеви свештенства и одговори пројектаната (радови неколицине савремених критичара, неколико конкурса за изградњу и пројектовање храмова и научни скуп – *Традиција и савремено српско црквено градитељство*, Београд, ИАУС, 1995), заинтересованост архитеката за грађење српских православних храмова бледи. Разлози су стално позивање на недефинисане *каноне*, кршење професионалних и моралних начела, отежано испољавање креативности, итд. Ипак, јасно је да међу архитектама постоје они који разумеју суштину канона, можда не у потпуности као што то описује сликар у свом у раду *О канону у црквеном сликарству*¹. Оно што би архитектама помогло да размишљају о храму на нивоу ликовне композиције је дефинисање *кључа* или *архитектонске* Ерминије (чувени сликарски приручник јеромонаха Дионисија из места Фурна у северној Грчкој из 1893. године). Мотиви за грађење цркве не припадају поништавању било каквих канона, већ тражењу сопственог храма, кроз компоновање облика који чине основу овог подвига. Многи би у овом ставу пронашли да су архитекти презаузети питањем себе самих, а не Бога, што нас сигурно неће довести до нове ситуације у којој би сва ова питања била расветљена.

„Поред осталог треба истаћи да криза није наслућена тек са покушајима обнове српско-византијског стила и успоном традиционализма, него је започета још у XVIII веку, у првом већем раскораку између захтева поштовања ортодоксног садржаја и потребе увођења европеизованих облика. На таквом наслеђу православни Срби и данас обављају обреде и упућују молитве у храмовима изграђеним под знаком различитих утицаја и стилова, пред сликама религијске и црквене историје насталим на поукама такође разноликих савремених поетика и техника. Да би се разумео распон између Бођана и Вождовца, између сремско-карловачке Саборне цркве и храма Светог Саве у Београду, недостају многе чињенице, као и ширина погледа.“²

„Хришћански храм, као богослужбена грађевина, место је, то јест простор, на којем се хришћани окупљају ради саборне молитве, слављења Бога и заједничког приношења бескрвне жртве.“³ У цитираном делу, епископ нишки Владика Јован објаснио је симболику хришћанског храма и главне делове хришћанског храма и његове функције. Тумачење храма са православне тачке гледишта архитекти би могли да нађу и у *Хришћанском храму*⁴ и у *Православној литургији*⁵. Ипак, сарадња са теолозима, на конкретним примерима, даје наду да ће савремена архитектура храмова добити нову

1 Митровић 2007.

2 Јовановић 2007, 8.

3 Пурић 2015, 69.

4 Томасовић 1990.

5 Мирковић 1964.

улогу у нашим животима. Пут ослобођен предрасуда и неоптерећен утицајем конфесијске архитектуре, очекује се уз дефинисање препорука, које нас чине слободним.

„Сматрам, дакле да треба ићи напред у проналажењу нових уметничких облика. Али при томе треба имати у виду да црква не прихвата уметност ради уметности, тј. одвајање естетске од осталих духовних потреба човековог бића. Црква правог човека види у хармоничном развијању његових особености и снага као целовите и јединствене личности, која узраста у истини, добру, љубави и лепоти. Стога од естетског изгледа зграде храма, споља и изнутра, Црква очекује дејствовање на душу верника, тако да пуније учествује у црквеној молитви, лакше прима еванђељску поуку и уводи је у живот.“⁶

Пројектант на почетку процеса пројектовања анализира архитектуру изграђених храмова. Пропорције, геометрија и одлике стилова се бележе цртежима и скицама, често и текстовима. Како је архитектура наших најзначајнијих храмова забележена у литератури, пројектант лако може доћи до обавезних делова храма и њихове симболике. У зависности од његовог водича, који је углавном у форми задатка или услова наручиоца, архитект компонује архитектонске форме у простору стварањем флексибилне везе поменутих делова и одређених схватања. У овој фази, често долази до повезивања различитих ставова, рефлексije наслеђа и задатка архитектуре. Претпоставља се да постојање кључа или приручника за грађење храмова, који у себи садржи све функције и правила српског православног храма, може довести до превазилажења ове фазе пројектовања. То би значило да се од архитекте очекује да реши архитектонски проблем на основу тачно дефинисаног теолошког програма и то од наручиоца, Српске православне цркве. Намера овог рада је стварање таквог програма у делу који се односи на литургијску функцију на основу анализе основе цркве Светог Јована Богослова, у манастиру недалеко од села Поганово. Остале функције би ваљало истражити, уз помоћ сликара, појаца и драматурга, такође, у сарадњи са теолозима. Успостављање овако дефинисаног односа има за циљ и да покаже да архитекти грађење цркве не поистовећују са нападањем и поништавањем *канона*, већ са стварањем архитектонских модела који у себи садрже поменуте функције. Људи од пера би могли лако да нађу сличност између *Упутства ауторима о припремању рукописа за штампу*, које је креирала редакција овог зборника и *архитектонске* Ерминије, коју ће зачети аутори овог рада.

„Концепт грађевине мора да израсте из програма. Треба да оствари синтезу која ће омогућити клијенту да што потпуније обавља послове за које је грађевина пројектована. (...) Иако се спољашњи облици нове архитектуре фундаментално разликују у органском смислу од облика старе, они не представљају личне жеље шачице архитектата жељних промена по сваку цену, већ неизбежни логични производ интелектуалних, друштвених и техничких услова нашег доба.“⁷

Храм из угла теолога

Хришћански храм јесте место сусрета Бога и човека. То је место богослужења, молитве, савршавања Светих тајни и, превасходно, савршавања Тајне над тајнама – Свете литургије. Верни народ, сабран у цркви као Телу Христовом, проузноси мољења и песме хвале своме Творцу и Спаситељу и причешћује се Његовим пречистим Телом и Крвљу. Бог се свом народу открива кроз Свете тајне, а људи му одговарају Светим врлинама, како то Богомудро казује отац наш Јустин Ћелијски.

6 Павле 1995, 18.

7 Petrović 1999, 391–401.

Ово место сусрета Неба и земље, овај освећени простор, својим унутрашњим и спољним изгледом говори о Тајни која се у њему одвија. Због тога је Света Црква, одувек и са највећом пажњом, настојала да хришћански храмови својом лепотом сведоче о Царству небеском. Сва црквена уметност (архитектура, иконопис, појање) и јесу одсјај Божанског сјаја и лепоте. То, међутим, нису разметљиви сјај и пролазна лепота овог света, који се срећу у западним храмовима, већ сијање Нетварне светлости и узвишена и мирна лепота Неба. Иако стилски изузетно разноврсно, у толикој мери да је немогуће одредити један општи стил хришћанске архитектуре, црквено градитељство увек у себи носи и другима открива печат Божанског Логоса, који својом љубављу рањава срце посматрача и он осећа да је на месту Светости.

Поред лепоте којом благовести радост Царства небеског, храм испуњава све функције, неопходне, пре свега, за савршавање Свете евхаристије. Настао као место благодарења и приношења бескрвне жртве Богу, хришћански храм се и у свом историјском развоју прилагођавао потребама богослужења. Свака функционална промена у црквеној архитектури била је последица конкретне потребе у животу Цркве, а никада сама себи циљ нити израз сујетне жеље неимара да прослави себе уместо Бога. Зато је црквена архитектура, упркос својој разноврсности и разноликости, као миран ток реке где предели, тако различити, а опет јединствени, смењују један други, а не као побеснела бујица која руши све пред собом и све уништава и обезличава.

Света литургија

Из своје превелике љубави према људском роду, Бог је постао човек, поучавао људе Божанској науци, чинио чуда, био распет на крсту, а затим славно васкрсао. Четрдесетог дана након Васкрсења, Христос се вазнео на Небо, а педесетог је ниспослао Духа Светога на апостоле, основавши Цркву, која до данас постоји и увек ће постојати. Централна Света тајна (уз Свето крштење) установљена на Велики четвртак – Света тајна евхаристије, собом, на најприснији начин, сједињује Бога и човека. Пречисто и Животворно Тело и Крв Христова дају се сваком вернику – члану Цркве као „лек бесмртности“ (Св. Игњатије антиохијски). Као сабрање верних (грчки *εκκλησία* = сабрање= Црква) око Тела и Крви Христове, односно самог Христа, Света литургија представља Цркву. „Светоотачки је став да између Свете тајне евхаристије и Цркве постоји истинско поистовећивање.“⁸ Реч Црква управо то и означава – како Цркву, као Тело Христово, тако и цркву, као храм у којем се служи Света литургија.

Тајна вечера представља прву Литургију. Установио ју је сам Господ Исус Христос дајући апостолима хлеб и вино, односно своје Тело и Крв, након чега им је рекао – „Ово чините у мој спомен“ (Лк 22, 19). И заиста, Света Црква на сваком литургијском сабрању испуњава ове Христове речи. То, међутим, није само тек неко подсећање на догађај Тајне вечере, већ је суштинско понављање ове Тајне над тајнама, када се на надуман начин хлеб претвара у Тело, а вино у крв Христову. Од ломљења хлеба првих хришћана, преко велелепног богослужења у цариградској Светој Софији до данашњих дана, Света литургија је била и остала централна служба Цркве. Она је пресудно утицала на развој црквене архитектуре, а свака промена која се догађала у литургијском богослужењу доводила је и до промене у црквеном грађевинарству. Средњи век, којем припада и црква Св. Јована Богослова, представља време већ у потпуности формираног литургијског обреда и поретка, па тако и свих главних делова цркве као богослужбеног места. Неке касније измене (балкон намењен хору, чиме су

8 Пурић 2015, 33.

појци одвојени од олтара и верног народа, повећање иконостаса толико да је потпуно одвојен олтар од брода цркве) не можемо назвати развојем црквене архитектуре, већ пре показатељем, па и узроком, слабијег учешћа верног народа у богослужењу.

Црква Свети Јован Богослов – анализа литургијске функције

Први хришћански храм, у којем је служена прва литургија, била је Горња соба – горница, у којој је Христос са својим апостолима на Велики четвртак јео Пасхалну вечеру. У првим вековима, хришћани су ову Тајну над тајнама вршили на гробовима мученика и у својим домовима. Са Миланским едиктом 313. године и прихватањем хришћанства од стране Римске државе многе јавне зграде бивају уступљене Цркви ради богослужења. Тако настаје први тип хришћанског храма – базилика. По узору на праобраз хришћанске цркве – старозаветну скинију, базилика – дугуљаста правоугаона зграда, бива подељена на три целине: припрату, лађу и олтар. Ово су основни делови сваке цркве, без обзира на време, место или стил којем храм припада.

Манастир Свети Јован Богослов се налази 25 км јужно од Пирота, код села Поганово. Проглашен је за споменик културе 1949. године, а 1979. за споменик културе од великог значаја. „Манастир код Поганова је један од најзначајнијих споменика српске средњевијековне културе у Понишављу. Његова прошлост је обавијена тамом, с обзиром на то да за период од пет векова постоји само неколико записа и натписа.“⁹

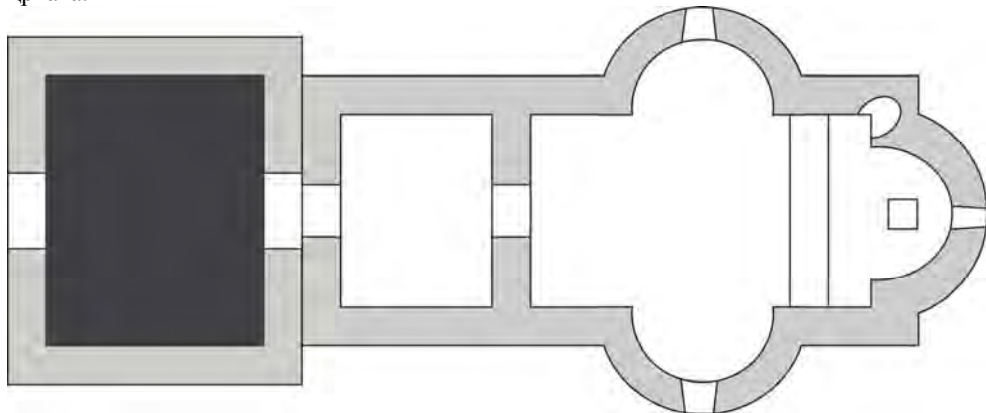
Слика 1 – Црква Свети Јован Богослов, 2015.

„По просторној шеми, црква припада моравском типу градње али се истовремено надовезује на српско средњевијековно градитељство и византијско искуство.

9 Станимировић 2010, 67.

Основа храма је у облику триконхоса. Има наос, припрату (нартекс) и спољашњу припрату (егзонартекс) који је подигнут у XIX веку на темељима старог. Над централним простором наоса је тамбур који носи два уздужна свода брода и две попречне аркаде које обухватају бочне апсиде и сливају се у доњим деловима са зидовима наоса. изнад тамбура је осмострана купола. (..) Изнад припрате је кула-звоник квадратне основе.¹⁰

„По новијем мишљењу А. Грабара, погановска црква, која представља упрошћени тип моравских цркава, према томе припада крају XIV или почетку XV века, (...). (...) Вероватно је црква подигнута после 1453. год. на рушевинама неке раније цркве, јер су после те године Турци одобравали обнову разрушених хришћанских цркава.“¹¹

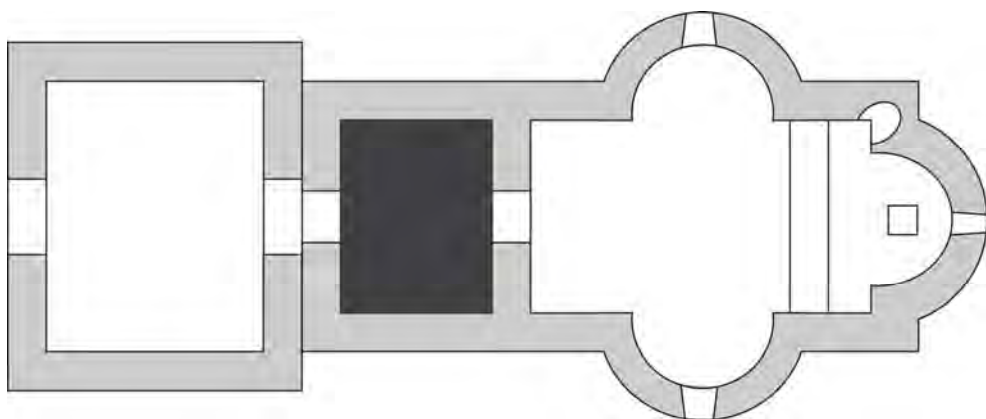

Слика 2 – Црква Свети Јован Богослов, спољашња припрата, 2015.

Црква Св. Јована Богослова је, као и сваки други православни храм, постављена у правцу запад–исток. На западној страни је улаз у спољашњу припрату (егзонартекс), а на источној се налази олтарска апсида. Садашња спољна припрата подигнута је у XIX веку на темељима првобитне, а по стилу и изгледу се веома разликује од средњовековне цркве и као таква нарушава њен изглед. Ипак, како је тема овог рада литургијска функција, те ћемо спољашњу припрату и тумачити из тог угла. У првим вековима хришћанства спољна припрата је имала другачију функцију него данас. У њој су се налазили покајници којима је због греха који су учинили и због којег су се кајали био, за извесно време, забрањен улазак у цркву. Данас се егзонартекс за богослужење углавном користи у време црквених слава (приношење и освећење славског жита и хлеба) и већих празника (на Богојављење – освећење воде итд.). Уз то, веома често, што је случај и у овој цркви, у спољној припрати се налази и продавница свећа, књига и осталог, као и простор за паљење свећа.

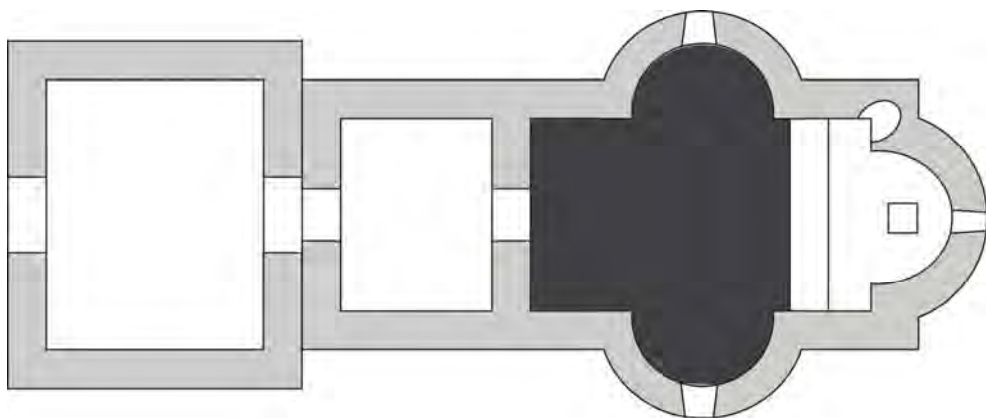
10 Влатковић 2012, 78.

11 Радојчић 2002, 11.

Слика 3 – Црква Свети Јован Богослов, нартекс, 2015.

Унутрашња припрата (нартекс) је у прошлости била место за оглашене, који су се припремали за Свету тајну крштења и за покајнике другог реда зване „слушаоци, јер њима није било дозвољено да учествују у богослужбеним сабрањима“¹², већ само да их слушају. Данас када, нажалост, предкрштењска припрема верника не постоји, као што не постоји ни ранохришћанска покајничка пракса, унутрашња припрата нема своју првобитну намену. У случају храма Св. Јована, она је органски део звоника и, из практичних разлога, данас по потреби има исту намену као и лађа цркве – у њој се за време богослужења налазе верници. По правилу, у нартексу стоје „жене, које долазе 40. дан после порођаја, да им се прочита очистителна молитва. Овде се даље свршавају литије према примеру старе цркве, погреб и други литургички обреди.“¹³ Уз то, из практичних разлога, данас се по потреби, овај простор користи као и лађа црква – у њему се налазе верници који учествују на богослужењу.

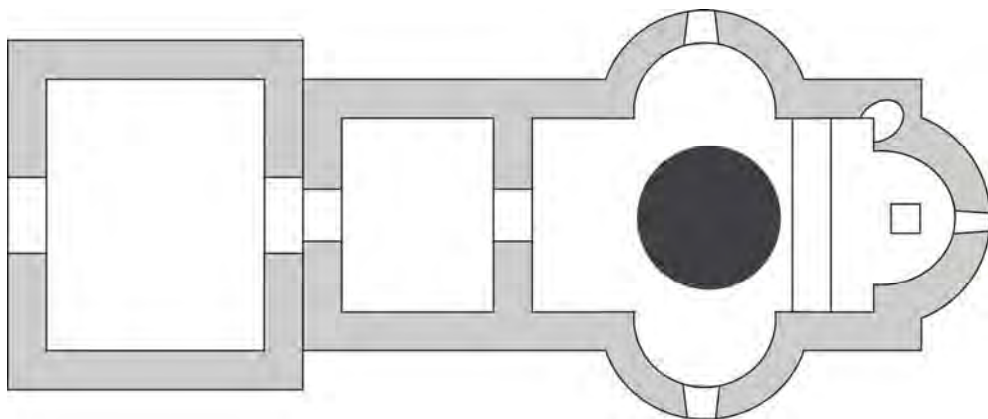

Слика 4 – Црква Свети Јован Богослов, лађа цркве, 2015.

¹² Пурић 2015, 76.

¹³ Мирковић 1964, 110.

Лађа или наос цркве је средишњи део православног храма. У њој се налазе верни за време молитве и богослужења. Поред тога, у наосу се врше и Свете тајне крштења и венчања, као и остале, по потреби. „Лађа представља Нојеву лађу, у којој је Бог спасао од потопа Ноја са породицом и животињама сваке врсте по свом роду (Пост. 7. и 8. глава).“¹⁴ Наос може бити различитих облика (крстолик, једнобродан, тробродан...), а у цркви Св. Јована је у форми триконхоса, изнад којег се налази купола. Ова форма је карактеристична за моравску школу, настала под утицајем Свете горе. „Израсла из претходног градитељског стварања Србије, моравска архитектура продужава његова просторна решења у варијантама развијеног и сажетог уписаног крста са куполом. Тој концепцији су, под утицајем светогорске архитектуре, додате само бочне конхе које у погледу намене и облика прихватају општу светогорску праксу грађења триконхоса.“¹⁵ Ове бочне конхе, како у светогорском, тако и у моравском грађевинарству, имају исту намену – у њима се налазе певнице, односно појци на богослужењу. То је случај и у цркви Св. Јована Богослова. Данас, када у нашој црквеној архитектури моравска школа представља један од главних узора за нове храмове, догађа се да бочне конхе немају своју праву и изворну сврху. Певнице се постављају источно, између конхи и иконостаса, а конхе се користе као и централни део брода – у њима се налазе верници за време богослужења.

Слика 5 – Црква Свети Јован Богослов, купола, 2015.

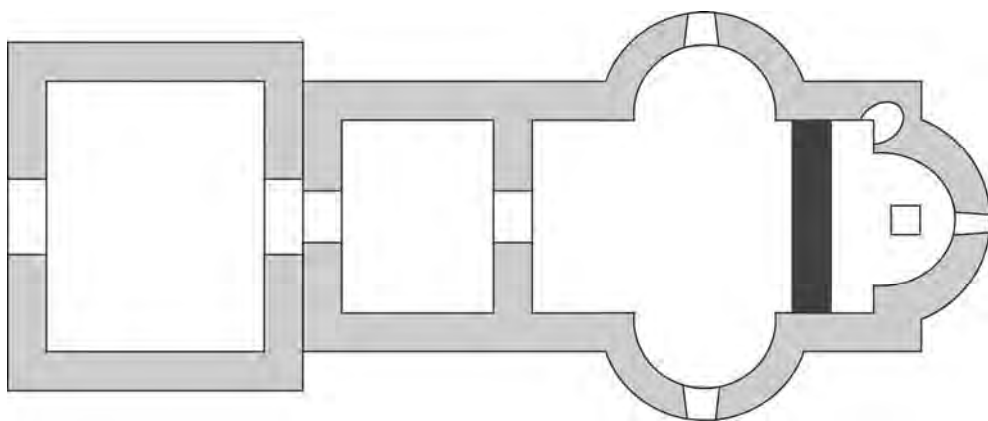
Изнад брода се налази купола, саставни део православног храма. Она представља небески свод¹⁶ и у њој се слика Христос Пантократор – Сведржитељ, Који десном руком благосиља људе и читав свет. „Представа Сведржитеља у куполи, као станишту Божијем, јасно говори да је хришћански Бог Промислитељ, Човекољубац и да непрестано води бригу и промишља о Свом народу.“¹⁷ Купола је, из Сирије преко цариградске Свете Софије, постала саставни, али не и обавезни део црквене архитектуре. Скромније сеоске цркве, као и поједини храмови базилике и они настали под утицајем романике, немају куполу већ једноставан кров на две воде.

14 Пурић 2015, 78.

15 Кораћ и Шупут 2005, 357.

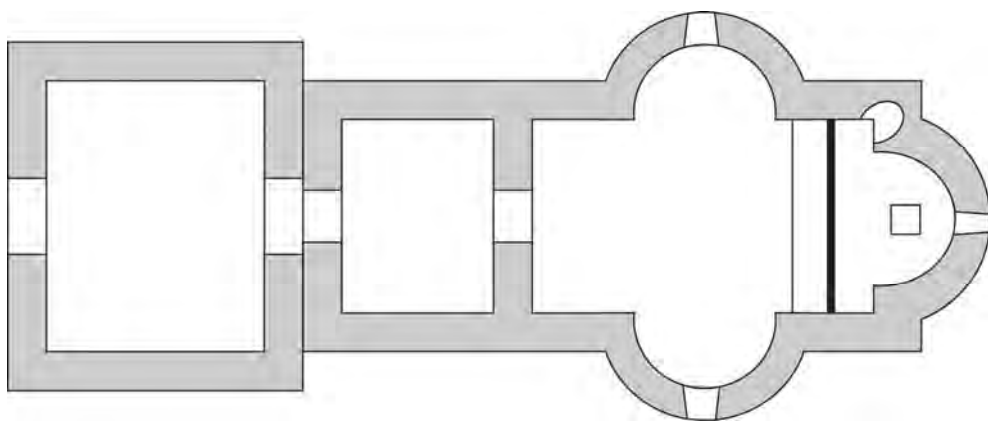
16 Симеон Солунски 1996, 17.

17 Пурић 2015, 78.

Слика 6 – Црква Свети Јован Богослов, солеја, 2015.

Источно од наоса налази се солеја, уздигнути простор који користе чтечеви и појци и на којем се причешћује верни народ. На солеји, између лађе и олтарa, налази се иконостас. Он је настао од некадашње олтарске преграде, ниске оgrade од парaпетних плоча са једним редом икона, која је досезала до прса. Временом је број редова повећан на два, три и више. Данашњи дворедни иконостас у цркви. Св. Јована је копија оригиналног, „из XVI–XVII века“¹⁸, који су, као и изузетну двострану икону из XIV века, бугарски окупатори однели у Софију крајем Првог светског рата. На иконостасу се у првом реду налазе иконе Господа Исуса Христа, Пресвете Богородице са Богомладенцом, Светитеља којем је црква посвећена (Св. Јована Богослова) и друге.

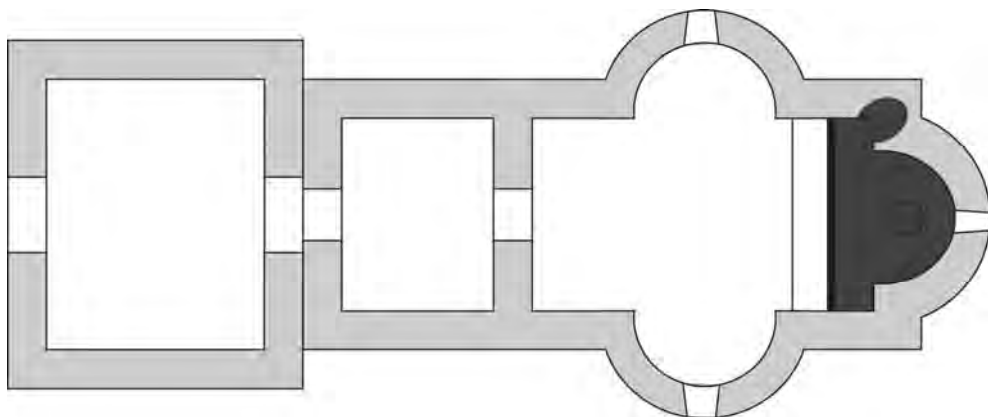

Слика 7 – Црква Свети Јован Богослов, иконостас, 2015.

У средишњем делу иконостаса налазе се Царске двери, кроз које пролази свештенослужитељ на Великом входу преносећи Св. дарове на Свети престо, при изношењу Светог причешћа и за време других, нарочитих делова богослужења. Северно и јужно од Царских двери су врата која се зову „ђаконска или анђеоска, јер кроз њих

¹⁸ Влатковић 2012, 77.

улазе и излазе ђакони, који представљају анђеле.¹⁹ Иконостас не треба схватити као преграду која раздваја верни народ са једне, од свештенства и Часне трпезе са друге стране, јер таква подела у Цркви не постоји. Иконе Господа, Пресвете Богородице и Светих, које се налазе на иконостасу, на видљив начин изображавају оно невидљиво – Царство небеско. На тај начин иконостас представља свети мост „који уједињује два света – небески и земаљски, духовни и материјални, видљиви и невидљиви, Бога и човека.“²⁰

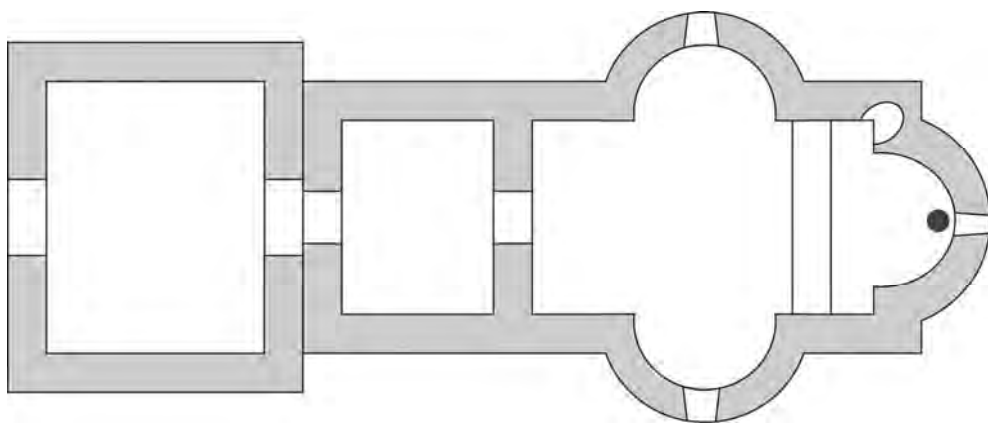
Слика 8 – Црква Свети Јован Богослов, олтар, 2015.

Олтар је најсветији део цркве. У њему се налази Свети престо на којем се врши Тајна над тајнама – претварање хлеба и вина у Тело и Крв Христову. „Свети престо је слика гроба Христовог, символ стола Господњег при последњој тајној вечери, крста и распећа Господњег, слика престола на коме седи божанско јагње / Откр. 5, 6) и под којим душе оних, који су погинули за реч Божју (Откр. 6, 9), чекају своје прослављење.“²¹ Часна трпеза је четвороугаоног облика и налази се на средини олтара. Приликом освећења храма у њега се полажу Свете мошти, по узору на прве хришћанске цркве, подизане изнад гробова мученика. Свештенослужитељ се за време Свете Литургије и осталих служби (јутрење, вечерње и друге) налази испред Светог престола, одакле проузноси молитве и мољења.

¹⁹ Мирковић 1964, 106.

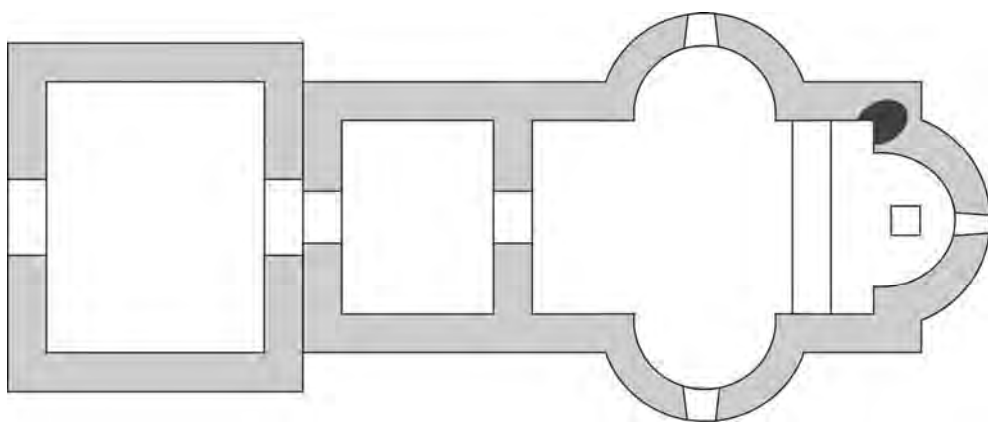
²⁰ Томасовић 1990, 199.

²¹ Мирковић 1964, 102.

Слика 9 – Црква Свети Јован Богослов, епископски трон, 2015.

Источно од часне трпезе, у самој апсиди олтара, налази се горњи престо, односно епископски трон. На њему седи епископ за време читања Светог Јеванђеља „представљајући Месију Исуса Христа који је рекао својим Апостолима: „сешћете и сами на дванаест престола и судити на дванаест племена Израилевих“ (Мт. 19, 28), указујући на Други долазак“.²² У већим црквама, поред епископског трона, налазе се и седишта за свештенике који саслужују на архијерејској литургији. Лево од Светог Престола налази се проскомидија или предложење, на којем свештеник спрема хлеб и вино за приношење жртве на Часном Престолу. Ту се чувају и Свети сасуди. Проскомидија је у облику нише и у њој је насликана икона Распећа. Десно од Светог Престола, тамо где простор дозвољава, налази се ђаконикон, односно ниша или одељак где се чувају одежде, црквене књиге и сасуди. Уколико је црква већих димензија, постоје и посебне нише за прање руку, припремање нафоре и остало. Како је храм Светог Јована мање величине, у њему, као архитектонски елемент, постоји само ниша за проскомидију.

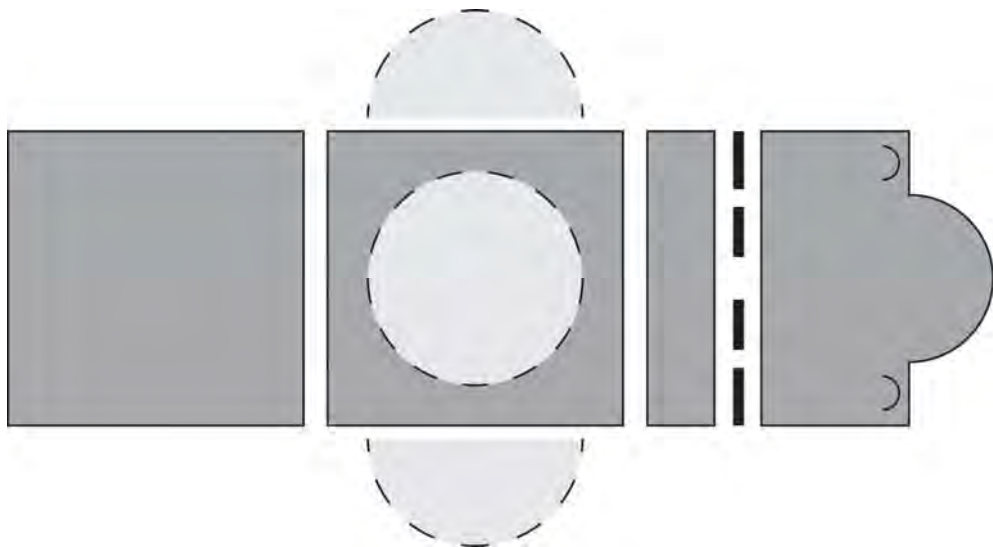
Слика 10 – Црква Свети Јован Богослов, проскомидија, 2015.

²² Пурић 2015, 87.

Закључак

Прави бисер црквеног градитељства, храм Св. Јована Богослова својом функционалношћу у потпуности испуњава све оно што је потребно за вршење Св. Евхаристије и осталих служби. Спој изузетне лепоте (фасада, унутрашњост, живопис) и функционалности (распоред архитектонско-богослужбеног простора, акустика), овај дивни дар наших предака и данас изазива исту радост и исти трепет, као и пре више векова. Онај Који је пре свих векова и изнад сваке твари говори нам језиком који не застарева и не пролази – језиком лепоте и љубави, јер Он Сам јесте Лепота и Љубав.

Резултат сарадње теолога и архитекте, може се представити једноставном шемом литургијске функције храма. Како је пројектовање размишљање у сликама, аутори предлажу основне елементе литургијске функције храма средње величине у форми цртежа (или основе модела храма). Храм, постављен олтарском апсидом према истоку, треба да садржи: припрату, лађу, солеју, иконостас и олтар, који се завршава источном апсидом. У њему треба оставити две нише: за проскомидију и ђаконикон. Уколико облик основе дозвољава, пре солеје могу се додати бочне певнице. Баш због тога што нису обавезан елемент литургијског програма храма, приказане су испрекиданом линијом.

Слика 11 – Храм, Литургијска функција, 2015.

Литература

Влатковић, Р. (2012): *Заштићено споменичко наслеђе Пирота*. Пирот: Музеј Понишавља.

Јовановић, М. (2007): *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*. Београд: Завод за уџбенике.

Кораћ, В., Шупут, М. (2005): *Архитектура византијског света*. Београд: Завод за уџбенике.

Мирковић, Л. (1964): *Православна литургија или наука о богослужењу Православне цркве*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Митровић, Т. (2007): „О канону у црквеном сликарству“. у: *Живопис: часопис за неговање црквене уметности*, број 1, Београд: Академија Српске православне Цркве за уметност и конзервацију, 117–140.

Павле, Патријарх (1995): *О грађењу православног храма, Традиција и савремено српско црквено грађитељство*, уредници: Стојков, Борислав и Маневић, Зоран, Београд: ИАУС, 15–21.

Perović, M. (1999): *Istorija moderne arhitekture*. Beograd: Arhitektonski fakultet u Beogradu.

Пурић, Ј. (2015): *Символ – кључ тајне*, Ниш – Београд: Епархијски управни одбор Епархије нишке, Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета.

Радојчић, Ђ. и Суботић, Г. (2002): *Из прошлости манастира Светог Јована Богослова*. Ниш: Центар за црквене студије.

Симеон Солунски, свети (1996): *Књига о храму*. Сремски Карловци.

Станимировић, М. (2010): *Црква Свети Никола код Планинице*. Ниш: Центар за црквене студије.

Томасовић, М. (1990): *Хришћански храм. Тумачење храма са православне тачке гледишта*. Богословље, број 34, Београд: Богословски факултет Српске православне цркве, 109–123.

Mirko Stanimirović
Marko Dabić

LITURGICAL FUNCTION IN THE ARCHITECTURE OF SERBIAN ORTHODOX TEMPLE

This paper analyses liturgical function in the architecture of Serbian orthodox temple. Church inside the monastery of St John the Apostle, near Poganovo village, is used as an example of this study. Research results are used for the definition of basic and obligatory parts of the Serbian orthodox temple, regarding architecture and theology. The aim of this paper is to define the theological program of the Serbian orthodox temple, based on the analysis of liturgical process. Architectural and theological evaluations of the Serbian orthodox temple are reflected in an inner and outer order of building. With the aim of improving relations between designers and purchasers, the issues of the architectural form, style and tradition are intentionally left out. The need of defining necessary liturgical space is recognized among architects and theologians as well the intention of improving this theme.